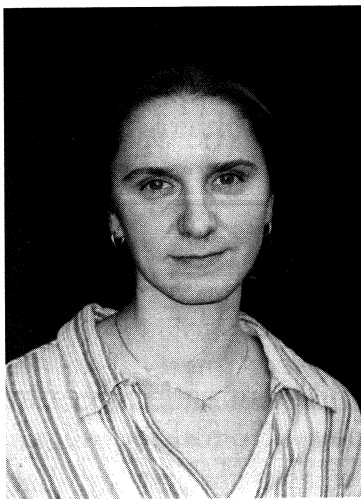

Grätens världar

Perspektiv på mäns tårar

ÅSA ALFTBERG är fil.kand. i etnologi. Återvände våren 2004 till Etnologiska institutionen vid Lunds universitet efter några år i museivärlden och skrev en magisteruppsats som denna artikel grundar sig på. Är för närvarande studerande vid Historiska institutionen, Lunds universitet.

Gråten kan ju vara när allting svämmar över, när man inte klarar att hantera mer, det blir för mycket för skallen att hantera, då börjar man ju gråta. [---] Sen kan man ju se hur dom andra reagerar: 'oj, han gråter'. Om man har varit i såna situationer så säger man: jag gråter därför att jag är så jättearg nu, jag är så jädrans besviken osv. [---] Jag utgår från att man berättar varför. Då behöver man inte få det där, 'ja han lipar', så börjar folk spekulera över det.

den manliga normen är långt ifrån entydig men bygger till stor del på självkontroll och behärskning, även i ett historiskt perspektiv. Gråten har sedan modernitetens genombrott privatiserats och femininiserats (Ekenstam 1998). Även om 2000-talets man gärna får vara känslös och kapabel till att gråta ibland (Bolmstedt 2002), är det som citatet från ovan visar inte helt oproblematiskt. En rationell förklaring till gråten kan användas för att avvärja eventuella negativa reaktioner.

I diskursen kring manlig gråt finns en bild av att många män vill gråta, samtidigt som det upplevs som mycket svårt. Förmågan att skapa känslomässig närhet, något som förknippats mer med kvinnor än män, har blivit önskvärda manliga egenskaper (Giddens 1995), men den av tradition disciplinerade och behärskade mannen har kapslat in sina känslor, han kan inte fälla tårar även om han vill (Leissner 1999). Gråten framhålls som nyttig och hälsosam. Ju lättare män kan gråta, desto mindre behov har de att avreagera kroppsliga spänningar via sexualitet eller aggressivitet, hävdas det. Tårarna liknas vid stressavfall och slaggprodukter som kroppen behöver göra sig av med. (Lennér-Axelson 1994:200). Det mentala och fysiska välbefinnandet är i

fara om vi inte lever ut våra känslor och visar vad vi känner (visar vårt autentiska "jag"; jfr Gerholm 1987). Det är alltså önskvärt för en man att visa känslor, men det faller sig inte naturligt för honom.

I motsats till denna bild vill jag istället se människor som aktörer och upplevare snarare än betraktare och mottagare, där gråten kan ses som en av flera möjliga handlingar, förvisso icke-reflexiv men ändå ett "val", till skillnad från valet av behärskning. Spänningen mellan normer/ideal och vardagligt handlande/praxis kan ses som ett fält där människan hela tiden förhandlar sig fram, på ett mer eller mindre reflekterande sätt. En man kan "välja" att gråta eller att bejaka bilden av att besitta förmågan till stor självkontroll, beroende på situation och sammanhang.

Gråten kan användas som en ingång till att undersöka förändring och omformning av manlighet. Upplevelsen av gråten berättar om *när, var* och *hur* en man får/bör eller inte får/bör gråta, något som etnologen Marie Nordberg (1997) ser närmare på. Nordbergs text representerar en konstruktivistisk syn på kön och identitet, dvs. undersöker uppbyggandet/konstruerandet av identitet, medan en fenomenologisk frågeställning ägnar sig åt att undersöka hur identiteten upplevs inifrån (Frykman & Gilje 2003:9). Nordberg ser identitetsskapandet utifrån diskurser om manligt och kvinnligt vilket påverkar människors förhållningssätt och praktiserande av gråt.

Men jag vill gå ett steg längre och fokusera på själva gråten – *hur upplevs den, vad är det som händer under gråtandet, hur omtolkar vi världen?* Diskursen om manligt/kvinnligt blir en bakgrund som män och kvinnor förhåller sig till på något sätt, men de är också med- och omskapare av normerna.

Min empiriska utgångspunkt är intervjuer med sex stycken officerare i åldrarna 28–61 år. Att utgå från en mansdominerad yrkesgrupp gör att gråten, som schablonmässigt anses vara ett kvinnligt uttrycksätt, framträder klarare. Officerskåren är starkt förknippad med maskulinitet, där bilden av militärer innehåller typiska egenskaper som ofta sammankopplas med manlighet – styrka, mod, uthållighet och handlingskraft. Etnologen Susanne Wollinger (2000) visar att just styrka och uthållighet, teknisk kunskap och ledarskap framhålls som typiskt manligt av värnpliktiga inom försvarsmakten. Även de "kvinnliga" sysslorna såsom städning, bädda sängen och sömnad beskrivs av en värnpliktig som att de har gjorts manliga och tuffa.

Försvarsmaktens egen kursbok *SoldF. Soldaten i fält* (2001) klargör att en soldat förväntas ha "ett initiativrikt och handlingskraftigt uppträdande" (s. 8), och att "uthållighet och hårdhet uppnås genom vilja [och] självdisciplin" (s. 9, original kurs.).

MENINGSSKAPANDE TÅRAR

Jag vill alltså uppmärksamma gråten som en meningsskapande och förkroppsligad *handling*. Det är inte bara språket som har betydelse för meningsskapande, mening bildas också av kroppsliga handlingar och uppförande (Olsson 2003:79). Ur en fenomenologisk synvinkel betonas den poetiska aspekten, människans fantasi och kreativitet – vilka världar är det som öppnas upp, vilka handlingsvägar? I det fenomenologiska perspektivet är tingen och omvärlden utgångspunkt för handlande och tänkande (och kännande). Mina handlingar, tankar och känslor påverkar i

sin tur tingen och omvärlden, dvs. vilken mening jag tillför dem.

Filosofen Martin Heidegger uttrycker det så att vi alltid uppfattar världen genom en sinnesstämning: "Att vara i en sinnesstämning är att se världen ur ett perspektiv, och världen kan inte ses annat än ur ett perspektiv" (Svendsen 2003:142) – vi ger världen mening genom att lägga betydelser i den. Sinnesstämningen går bortom skillnaden mellan inre och yttre/jaget och världen, eftersom jag är *i* en stämning och kan lika gärna säga att stämningen kommer från världen till mig (s. 141). Gråten ser jag både som ett uttryck för en sinnesstämning och en känsla och den påverkar hela min syn på världen, både bildligt och bokstavligt. Gråten är ett sätt att göra världen begriplig och hanterbar, eftersom vi använder känslor och sinnesstämningar för att förstå världen.

Detta blir utomordentligt tydligt när Lars berättar om en utlandstjänstgöring där det skedde en olycka med en svensk pansarbil och en av soldaterna på hans pluton dog:

Det gick förbi en major och jag frågade var den fjärde killen var, jag visste ju att det hade varit fyra stycken i vagnen, och han var väl med chockad, han bara sa – Han är död, han är död – och jag kände bara hur min hand knöts och jag skulle slå honom på käften, men sjukvårdaren fick tag i mig och jag bröt samman fullständigt – bara grät och grät och han höll om mig hårt, precis som för att hindra mig att falla sönder. Han drog in mig i nåt förrådsrum och bara lät mig gråta klart. Efteråt så skämdes jag lite och jag var rädd att han skulle berätta för dom andra på plutonen. [– – –] Sen på kvällen var alla nedstämda och tysta, jag tyckte det var konstigt att ingen grät eller ens hade tårar i ögonen. Det gjorde mig arg på nåt sätt... dom hedrade inte den døde. Jag ville att dom andra också skulle gråta så jag satte på sorglig musik, men det var nån som stängde av den.

Efter avslutad berättelse är Lars noga med att poängtera att en sådan häftig gråt är ett psykologiskt fenomen, en stressreaktion och följaktligen helt naturlig i en situation som denna. I ett reflekterande "efter" skapas en annorlunda mening av tanken/förnuftet till skillnad från när man är mitt i den pågående situationen, där *känslan* skapar mening. Men vad är det då för mening som känslan/gråten skapar? Gråten beskrivs som en känsla av att "falla sönder" – kroppen blir medvetandegjord, synlig, kännbar. Kroppen är en del av världen, en värld som just fallit sönder i och med ett hastigt dödsfall. "Crying tries to relate two worlds that cannot share a language" (Katz 1999:192). Gråten försöker överbrygga vardagen med den värld som öppnats i och med dödsfallet. Gråten ersätter talet, för det finns inga ord som kan ge mening åt det meningslösa.

Att de andra *inte* grät i en så allvarlig situation som detta upprörde Lars, samtidigt som det fanns en rädsla för hur de skulle uppleva hans gråt (om de skulle få veta). Det förekom en skamkänsla för den egna gråten – troligen för att den inte var behärskad och kontrollerad, dvs omanlig. Kanske kan man säga att genom att betrakta gråten som naturlig och mänsklig i en situation som denna så "återupprättas" hans manlighet.

DEN (O)BEHÄRSKADE GRÅTEN – "DOING" OCH "BEING DONE BY"

Sociologen Jack Katz (1999) talar om "doing" och "being done by emotions". "Doing" är ett sätt att reagera så att det stämmer överens med situationen och andras förväntningar. Vi har kontroll på kroppen och våra känslor, vi är subjekt.

Men situationen kan ta överhanden och det känns som om känslorna tar över oss som en oberoende kraft vi inte kan behärska. Som i Lars fall har vi inte längre kroppen och känslorna under kontroll – vi blir "done by", vi är objekt. Att svepas med i känslostormen, att bli "done by", kan upplevas som något negativt, beroende på situationen, om (den manliga) normen är att vara behärskad. Det borde också kunna ses som något som mer tillhör den privata sfären, som också kan kategoriseras som kvinnlig. Om nu Erik blir "done by" förlorar han både kontrollen och utför ett beteende som inte passar i just denna (offentliga) situation:

Jag vet att jag inte gick på begravning av en kollega där jag tänkte... Det var möjligt att det förväntades att man inte skulle gråta, att man skulle hålla masken, och jag bedömde att jag hade inte klarat av det. Så ibland tycker jag att jag kan liksom gråta... mer än vad situationen kräver.

Även om gråten är "tillåten" på en begravning får den inte ta överhanden. Det är inte bara när och av vilken orsak vi gråter som har betydelse, utan också hur. Den amerikanske idéhistorikern Tom Lutz menar att någon som försöker dölja sin gråt erhåller mer respekt, eftersom sådana tårar upplevs som heroiska till skillnad från öppen, barnslig gråt (Lutz 1999:293). Men man kan förstås bara dölja gråten om den kan behärskas.

När de intervjuade officerarna talar om sina tårar, använder de ibland andra formuleringar än gråt; skämtsamma benämningar såsom böla (som en gris), lipa och (tok)tjuta. Jag tolkar det så att genom att använda dessa ord tar de avstånd från gråten och distanserar sig från ett mindre accepterat beteende – kanske grät de på "fel" sätt eller i "fel" situation. Med hu-

mor tar man udden av ett uppträdande som möjligen strider mot den rådande manliga normen som talar om vad en man är och bör vara. Alla är införstådda med hur normen ser ut och alla måste relatera till den på något sätt, både i tanke, tal och handling. En man kan utgå från andra normer i skapandet av manlighet men han måste förhålla sig till den dominerande normen (Hagström 1999). Johan uttrycker det så här:

Jag har också förväntningar, det finns regler och normer. Vissa kan man tycka är dumma och så vidare... men det är ju inte fel att gråta, men det finns tillfällen när det inte passar. Man måste acceptera att det finns normer och värderingar. Det är ett spel mellan människor. Ibland behöver man inte delta.

GRÅT SOM RELATION

Den offentliga gråten och sorgen vid olyckor och katastrofer (t.ex. Estoniakatastrofen eller den engelska prinsessan Dianas död) uttrycker en förlust och en avsaknad, ett objekt som förlorats eller en hel värld som försvunnit. I likhet med Lars berättelse om en dödsolycka (se ovan), så uppstår en klyfta mellan två världar som gråten försöker överbrygga. Men gråten framstår ofta som dialektisk, eftersom tårarna över de döda också innebär en hyllning till livet. Genom att uttrycka sin sorg visar man att livet är dyrbart för oss och att vi värderar det högt. Genom att gråta över de döda framhäver man också deras "värde", man markerar hur stor förlusten och avsaknaden faktiskt är (Katz 1999:185ff). Man kan också se den dialektiska spänningen i form av sorgen över de som omkommit och lättnaden över att jag fortfarande lever. Motstridiga känslor är en vanlig orsak till gråt, kanske

"Crying Man", Big Water School, Utah, USA, 2001.

för att vi inte kan avgöra vilken känsla som ska få tolkningsföreträde.

Gråten är också ett sätt att bekräfta den andres betydelse för mig. Den kan både bestyrka och skapa en närhet eller intimitet. Idéhistorikern Claes Ekenstam diskuterar just 1700-talets tårar som en bekräftelse på vänskap och familjeband genom att de symboliskt överskrider den gräns som individens hud utgör mot omgivningen. "Det synliga och kännbara flödet av vätska från ögonen förmådde således, åtminstone momentant, minska avståndet mellan kroppar som annars existerar åtskilda från varandra" (Ekenstam 1998:83). Gråten kan alltså upplevelsemässigt fylla en gränsöverskridande funktion då gråten överträder gränser både mellan människor och mellan världar.

Att ha en nära relation är att visa öp-

penhet med sina känslor inför den andre och bli berörd av personen och relationen som sådan. För officerare kan kamratskapet inom yrkeskåren innebära närhet, även om den närheten kanske tar sig uttryck på ett sätt tillsammans i gruppen och på ett annat sätt utanför den. Johan berättar om en sådan situation:

Man kan gråta av... minnen, känslomässigt jättestarka. Jag har en skiva som jag gråter när jag hör, en skiva från FN-tjänsttiden. Då var det en tjej hemma hos mig [---] då sa hon det: varför spelar du en skiva när du vet att du ska gråta?... Det är jättemassa minnen då, samhörighets-minnen som är jättesvåra att förklara.

I boken om kustjägare, skriven av journalisten Mats Jacobsson, framgår den starka gruppkänslan som skapas, speciellt under värnplikstiden. Kamraterna i gruppen är ett vi, men det är inte alltid en personlig vänskap (Jacobsson 1998). För att kunna

fungera effektivt i krig eller kris måste det dock finnas ett kamratskap som bortser från personliga irritationer och konflikter. Särskilt under militär utlandstjänstgöring har kamratskapet stor betydelse (Birkehorn 1997). Där är arbetsförhållandena mycket speciella: ofta i konfliktsituationer med stridande parter där våldet riskerar att drabba en själv och den egna gruppen. Minnen av den utlandstiden är ofta starka, som Johan berättade om ovan. Lars beskriver en liknande musikskiva med "FN-låtar" som han har, där minnena, eller nostalgin som han kallar det, väcks till liv genom musiken:

Då gråter jag, när jag lyssnar på den så gråter jag. Skulle jag sätta på den nu så skulle jag kunna gråta om jag bara tillät mig. [---] Men omgivningen ska ju vara rätt också, på jobbet hade jag ju inte gråtit om jag spelat den.

Både Lars och Johan plockar fram sina minnen genom musiken och bekräftar den samhörighet de kände då genom att bli berörda och gråta. Den värld som öppnas är den som fanns *då* – med gemenskap och delaktighet – och tårarna markerar den betydelse dessa upplevelser har för dem. Det finns en vilja att återuppleva något som fanns förut, kanske t.o.m. en vilja att gråta, för med tårflödet öppnas den världen igen – samtidigt som gråtens dialektik innebär att här finns också en avsaknad, gråten minner om en tid som är förbi.

Men det är inte var eller när som helst minnena "tillåts" leda till gråt. I en mera offentlig miljö såsom på arbetsplatsen skulle Lars inte ha gråtit. Där är det inte lämpligt att försjunka i minnen och gråta, på arbetet ska (en) man vara effektiv och produktiv. Gråten tillhör den nära, privata världen, den som vi förbinder med familjen och hemmet.

DEN SAMMANFLÄTANDE ANDNINGEN

Göran säger att han inte gråter så mycket, men han beskriver känslan när han blir ledsen:

Jag har väldigt långt till tårarna det får jag nog säga, i alla sammanhang. Jag kan bli ledsen och illa berörd av saker och ting, jag blir alldeles kall i hel kroppen som man blir då och känna att jag är egentligen ledsen, men för det rinner det inga tårar. Däremot kan jag ha svårt för att prata och rösten stockar sig.

Gråten blir synlig genom talet just för att talet blir stöttigt och hackigt – rösten stockar sig som Göran uttrycker det. Katz menar att det är snarare det som får oss förstå att någon gråter än att vi ser tårar, eftersom den som gråter ofta undviker ögonkontakt. Gråten gör att det blir svårt att prata – det vanligtvis oproblematiserade flödet mellan jaget och omvärlden bryts. Flödet kan beskrivas som ett icke-reflexivt sammanflätande mellan jaget och omvärlden, dvs. icke-reflexiva handlingar i den sociala interaktionen: tal, kroppsspråk, blickar. När flödet bryts blir kroppen som vanligtvis är osynlig i interaktionen närvarande på ett annat sätt (Katz 1999:216f).

Men Katz utvecklar också ett resonemang kring hur gråt *ersätter* tal. Gråten ses som kroppslig till skillnad från talet, och med tal "utraderas" kroppen och vi ingår i den kollektiva kroppen istället, dvs. interaktionen med andra. Medvetandet om kroppen växlar hela tiden mellan att vara i förgrunden eller i bakgrunden. Känslouttryck, t.ex. gråt, får kroppen att träda fram, medan talet gör att den "utplånas" (Katz 1999:231). Just ordet utplånas kan förvisso leda till felaktiga slutsatser eftersom vi alltid uppfattar mer av den andre än bara talet i form av subtila signa-

ler: gester, röstläge, tonfall etc – kroppen finns där, men den är inte medvetandegjord. Detta växelspel mellan subjekt och objekt, mellan utplånande och framträdande av kroppen är karaktäristiskt för känslomässigt beteende (s. 231, 255). Men att gråta och göra kroppen synlig kan upplevas som ett obehag om det beror på en känsla eller känsloutryck som inte uppfattas som passande i situationen, om känslan är mer att bli "done by" snarare än "doing", något som Erik ger exempel på. Han berättar om ett högtidligt tillfälle när sonen tagit sin examen och fick en känslomässigt betydelsefull gåva:

När jag lämnade över den där sabeln till min son, då kände jag hur det välldes upp liksom gråt och så där, det stockade sig. [---] Man är kanske lite rädd för det där va, att det ska hända... vid fel tillfälle. Nu ska han inte gråta, nu ska han kunna tala.

Gråt blir ett sätt att ta plats i världen, vare sig man vill eller inte. Till skillnad från talet som "utplånar" framhävs kroppen och andningen vid gråt. Vid tal är andningen osynlig, den är ett flöde som obemärkt finns där och hjälper oss att tala. Men vid gråt blir andningen problematisk, flödet har försvunnit. Andningen blir stötig, kännbar, synlig. De dramatiska förändringar av andningen som förekommer i gråten kan tolkas som att andningen är det mest konstanta beviset för vår existens, för vårt sammanflätande i världen. Just genom andningen visar man att det finns ingen ontologisk separation mellan jaget och omvärlden, ingen gräns mellan yttre och inre, mellan varat och världen. Vi drar in luften/omvärlden i kroppen och vid utandningen projicerar vi oss själva i världen.

När andningen blir synlig som vid gråt, definierar gråten sammanflätningen mel-

lan varat/jaget och världen/andra som ett socialt problem. Men om vår kropp och vår andning blir osynliga igen, har vi transformerat oss tillbaka till den omärkliga och vardagliga kollektiva kroppen, dvs. interaktionen med andra (Katz 1999: 16).

Andningen kan ses som gränsöverskridande mellan subjekt och omvärld, och får på så sätt symbolisera en ständigt pågående process av att vara delaktig i världen. Det finns ingen exakt definierbar gräns, anser Katz, mellan jaget och världen (Katz 1999:16). Men Maurice Merleau-Ponty menar att det finns en sådan gräns: *huden* utgör en gräns mellan yttre och inre, mellan jaget och allt det som finns utanför. Huden ger både yttre och inre varseblivning – jag berör och blir berörd, jag ser och blir sedd – och att varsebli med kroppen blir detsamma som att uppleva. Kroppens sinnliga erfarenheter kommer från huden: syn, hörsel, känsel, smak och lukt har alla nära förbindelse med huden (Olsson 2003:258f).

Gråten handlar om vår existens. Vi kan gråta när vi känner delaktighet och samhörighet eller förlust av just detsamma. Samtidigt som gråten framhäver och avskiljer oss från andra så är den också gränsöverskridande genom att tårar skapar och bekräftar relationer mellan människor.

Gråten försöker föra samman vardagen med en annan större värld som plötsligt öppnats. Filosofen Lars Fr.H. Svendsen menar att sinnesstämningar "spränger sig [...] fram i besvärliga situationer" (Svendsen 2003:142), dvs. när världen blir svår att gripa så kan tårarna hjälpa oss att få fatt den igen. På så sätt blir gråten en meningsskapande handling eftersom vi endast kan se och uppleva världen genom våra känslor och sinnesstämningar.

KÄLLOR

Sex stycken bandade intervjuer från mars–april 2004 som förvaras hemma hos författaren.

Litteratur

- Birkehorn, Regina, 1997. *Vägen hem. Livet efter FN-tjänst*. Gävle: Meyers.
- Bolmstedt, Åsa, 2002. "En riktig man." I: *Populär Historia* nr 3 2002, s. 6–9.
- Downing, George, 2000. "Emotion Theory Reconsidered." I: Mark Wrathall & Jeff Malpas (eds.), *Heidegger, Coping and Cognitive Science*. Cambridge: MIT Press.
- Ekenstam, Claes, 1998. "En historia om manlig gråt." I: *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Gidlunds Förlag.
- Frykman, Jonas & Gilje, Nils, 2003. "Being There. An Introduction." I: Jonas Frykman & Nils Gilje (eds.), *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gerholm, Lena, 1987. "Utomordentligt upprörd. Om den arga medelklassen." I: Karl-Olov Arnstberg (red.), *Bläckfisken. Om tillvarons tolkning, sunt förnuft och psykologins utbredning*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Giddens, Anthony, 1995. *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Bokförlaget Nya Doxa.
- Hagström, Charlotte, 1999. *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring*. Lund: Nordic Academic Press.
- Jacobsson, Mats, 1998. *Man eller monster. Kustjägarernas mandomsprov*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Katz, Jack, 1999. *How Emotions Work*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Leissner, Malin, 1999. "Manlighet är ett påhitt." I: *Socialpolitik* nr 1 1999.
- Lennéer-Axelsson, Barbro, 1994. *Männens röster i kris och förändring*. Natur och Kultur.
- Lutz, Tom, 1999. *Crying. The Natural and Cultural History of Tears*. New York/London: W.W. Norton & Company.
- Nordberg, Marie, 1997. "Stora karlar gråter inte. Ett köns- och modernitetsperspektiv på känslans kulturella uttrycksformer." I: *Ljusgården*. Meddelanden från Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet, nr 17 1997.
- Olsson, Gunnel, 2003. *Mellan Rum. Om kropp, rörelse och rytm*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- SoldF. Soldaten i fält 2001*. Stockholm: Försvarsmakten.
- Svensden, Lars Fr. H., 2003. *Långtråkighetens filosofi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Wollinger, Susanne, 2000. *Mannen i ledet. Takt och otakt i värnpliktens skugga*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

SUMMARY

*"Worlds of Crying
A Perspective on Masculine Tears"*

This study, based on interviews with army officers, focuses on crying as an action, creating meanings in our interpretation of the world. The discourse of male crying includes the image of a man wanting to express himself emotionally, but unable to because of the traditional ideal of self-control. Here, I have looked upon crying as a non-reflexive "choice" of action. A man can "choose" to cry or to acknowledge the image of being able to be in control of his feelings.

Tears can be seen as a means to create and confirm a close relationship, since crying has an emotional border-crossing function, between beings and between worlds. Crying helps us to grasp a new world, suddenly opened, since we can only understand and experience the world through our emotions and moods.